

Crisi agrària i moviments cooperativistes a l'Alt Urgell (1890-1920)

Jordi Nistal Refart

La crisi agrària finisecular i la seva incidència a l'Alt Urgell

Punt de referència obligat per situar el cooperativisme agrari és la crisi de finals del segle XIX. A partir de la dècada de 1870-1880 l'agricultura europea registra, de forma progressiva i general, una interrupció de la fase expansiva que havia conegut des dels anys 1830-1840.¹ Les causes de la crisi hem de situar-les en el marc dels problemes derivats del desenvolupament del capitalisme a escala mundial. Així, la progressiva integració d'un sistema capitalista a escala mundial, alhora que donava sortida als excedents de capital i de producció dels països industrialitzats també va estimular la producció agrícola dels països d'ultramar per tal d'abastar-se de productes agraris barats i forçar al sector agrícola a un funcionament més competitiu. D'aquesta manera, amb la progressiva arribada de productes agraris procedents d'Estats Units, Canadà, Argentina o Austràlia, els preus d'aquests productes iniciaran una forta baixa que es mantindrà fins a finals del segle.

A Espanya tot i que la crisi s'inicià amb un cert retard –les primeres manifestacions no es perceben fins el 1882– els seus efectes seran similars a la resta d'Europa: caiguda dels preus dels productes agraris, dificultats creixents per a la venda de productes, disminució dels beneficis i de

la renda de la terra i la seva desvalorització. Els cereals, la vinya i l'olivera –l'anomenada trilogia mediterrània– que eren els conreus que ocupaven una major extensió i constituïen la principal font d'ingressos de la majoria dels agricultors seran els més afectats per la competència exterior i la baixa dels preus. En el cas de la vinya hem d'afegir-hi l'avenç lent i continuat, des de mitjans dels anys setanta, de la plaga de la fil·loxera que destruirà grans quantitats de ceps i contribuirà a la ruïna de la viticultura.

També la ramaderia va haver d'enfrontar-se a problemes similars en incrementar-se la introducció a la Península de caps de bestiar de diversos països, i per la competència creixent del bestiar ultramarí, cosa que provocarà una sobreoferta que esperonarà la baixa de preus especialment per a la llana i la carn.

Alhora, la caiguda dels preus va provocar una alarmant disminució dels ingressos de propietaris, parciers i arrendataris que posava en qüestió el manteniment d'un gran nombre d'explotacions agràries, així com també una disminució de la demanda de treball que afectava sobretot als jornalers. Tot plegat va intensificar el despoblament rural i l'emigració d'àmplies capes de la pagesia cap a les ciutats industrials o cap a l'exterior.

Davant la profunditat de la crisi es començà a fer evident la necessitat

d'adoptar mesures, públiques i privades, per tal de donar-li resposta. A Catalunya els propietaris agraris agrupats en l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre (IACSI), reclamaran l'actuació de l'Estat no solament per imposar aranzels que reservin el mercat interior als propis productes, sinó també el desplegament de tot un conjunt de mesures sobre crèdit agrari, camps d'experimentació, facilitats tributàries, cooperació, etc. destinades a potenciar les transformacions de l'activitat agrària.² Existia, doncs, al costat de mesures defensives, una clara voluntat d'impulsar una profunda transformació econòmica del sector.

En aquest sentit, entre les iniciatives públiques s'ha de destacar la promulgació d'una legislació dirigida a potenciar l'associacionisme agrari a través de les Cambres Agrícoles (R.D. 1890), Comunitats Agrícoles (Llei de 1898) o Sindicats Agrícoles (Llei de 1906)³, els quals tindran un ampli ressò a tot Catalunya i assentaran la base jurídica sobre la qual es fundarà el moviment cooperativista a l'Alt Urgell.

Pel que fa a la incidència de la crisi agrària finisecular a l'Alt Urgell, no sembla que els seus efectes s'hagin fet notar fins la dècada dels anys noranta donat el caràcter d'autoconsum de bona part de l'activitat agrària de la comarca. Fou el 1890 quan la plaga de la fil·loxera va fer la seva aparició a l'Urgellet, la subcomarca septentrional de l'Alt Urgell, i en menys

Conreus de vinya a prop de la Seu. Font. Arxiu Miravilla. Ajuntament de la Seu d'Urgell.

de cinc anys va destruir les vinyes. Si tenim en compte que la vinya era el principal conreu que es comercialitzava, la seva desaparició va suposar la ruïna per a moltes famílies. Això és el que posava de manifest el corresponçal de la revista "La Renaixença" a la Seu en anunciar el 1891 les perniciosos conseqüències que tindria l'expansió de l'insecte:

*"La crisi serà terrible perquè hi falta el vi i els diners que es fan del vi, que serveixen per a tantes coses i són el principal element amb que compta el pagès per fer front a les exorbitants i sempre creixents exigències dels governs".*⁴

Efectivament, el 1895 tot restava consumat i els auguris del corresponçal de la Renaixença a la Seu confirmats. Aquest comunicava el següent:

"La collita de vi és nul·la. La destrucció de la vinya per la fil·loxera ha estat complerta. Abans donava bo de veure els contraforts de la serra del Cadí, dels Pirineus i de la serra que separa la vall del Segre de la Noguera Pallaresa, coberts de pàmpols i raïms en aquesta temporada de l'any. Avui són bornals, on sols creixent ar-

*gelagues, graulls, timons, pelicals, botxes i altres ,plantes d'ermot. La destrucció de la vinya he dit que ja ha estat complerta. La replantació de ceps americans està en el començament. Solament han esta fetes algunes petites provatures, de les quals no val la pena de parlar-ne".*⁵

En aquelles circumstàncies, els municipis de l'Alt Urgell més afectats per la plaga van acollir-se al reial decret del 16 d'abril de 1895, el qual establia que els particulars podien reclamar davant els ajuntaments la condonació del pagament de la contribució territorial com a resultat del flagell de la fil·loxera, i el mateix calia que fessin els ajuntaments davant la Diputació provincial i aquesta davant el govern.⁶

Un dels municipis més afectats de la comarca fou el del Pla de Sant Tirs, on la vinya ocupava el 52% de la terra productiva d'aquest terme municipal.⁷ En l'expedient que els pèrits confeccionaren es demanava una reducció de més de les dues terceres parts de la contribució territorial que es pagava abans que la fil·loxera arruïnés les vinyes del municipi, concretament 6.963,50 pessetes d'un

total de 9.646 pessetes. S'argumentava que en haver-se perdut per complet tots els ceps, que ocupaven una extensió de 209 hectàrees, sols s'havien pogut reconvertir en cereal de secà 64 hectàrees mentre que les restants 145 hectàrees havien quedat hermes.⁸

Tanmateix, les desavinences entre els diputats quan es presentà al Congrés el projecte de llei sobre la condonació de la contribució van convertir el decret en paper mullat, per la qual cosa els propietaris de finques fil·loxerades es veieren en l'obligació de seguir pagant íntegrament les contribucions, amb les conseqüències que es derivaran de manca de pagament, confiscació de les finques per l'administració i venda en pública subhasta. Així, al mateix poble del Pla de Sant Tirs trobem que a l'any 1901 la hisenda pública procedeix a la confiscació de deu finques per deutes de contribució. Totes les propietats confiscades havien estat vinyes i els propietaris apareixen en la relació nominal de l'expedient sobre la fil·loxera de maig de 1895.⁹

D'altra banda, els intents de replantació de les vinyes amb ceps

americans, resistents a la plaga, fracassaren en molts casos degut a la inadaptació dels ceps americans a les varietats resistents en altitud i, també, pel seu escàs rendiment que els impedia competir, en qualitat i preu, amb el vi procedent de les terres de la plana,¹⁰ per la qual cosa, la seva reconstrucció no va ser possible en tota l'extensió destruïda i en conseqüència, les superfícies recuperades per a la vinya van ser escasses i les produccions no van assolir mai més el seu antic valor comercial.

Alhora, la crisi agrària provocada per la fil·loxera va intensificar el procés de despoblament que s'havia iniciat en la dècada de 1860 i que contrastava amb el creixement de la comarca durant la primera meitat del segle XIX. En efecte, mentre que entre els censos de 1787 (cens de Floridablanca)¹¹ i el de 1860 l'Alt Urgell va multiplicar per 2,5 la seva població, concretament un 146% d'increment percentual i arribà a la xifra de 28.883 habitants l'any 1860, el màxim poblacional que s'havia assolit mai, l'any 1900 s'havien perdut 9.985 habitants, el 34,5% de la població, que quedà reduïda a 18.898 habitants. En aquest període tots els municipis van veure reduïts els seus efectius poblacionals, amb l'única excepció de la capital comarcal, la Seu d'Urgell, que augmentà de forma molt feble, un 2,6%. Tot indica que la causa principal de la davallada demogràfica de la segona meitat del segle XIX fou la superpoblació que havia assolit la comarca, després de les millores agràries de la primera meitat de la centúria, especialment l'expansió del regadiu, i que havien trencat el sostre demogràfic que imposava una economia tradicional d'autoconsum. Tanmateix, no hem de negligir la importància que va tenir la plaga de la fil·loxera, especialment als municipis on el conreu de la vinya tenia un pes més important. Així, per exemple, al Pla de Sant Tirs el 31% dels habitants perduts en tota l'etapa tingueren lloc en el període entre 1887 i 1900.

Els models d'associacionisme agrari

Entre les últimes dècades del segle XIX i la segona dècada del segle XX s'assisteix a Catalunya a l'eclosió d'un moviment associacionista força ric i complex. El procés començà amb la crisi finisecular i s'estructurà al voltant de l'IACSI i de la Fedreació Agrícola Catalano Balear, creada amb el suport de l'IACSI el 1899. És un cooperativisme dominat pels grans propietaris, que veuen la necessitat d'adequar la producció agrària a les noves condicions econòmiques sorgides de la crisi finisecular mitjançant la difusió de les millores tècniques en l'agricultura, el foment del crèdit, la compra venda de factors productius, la cooperació i de totes les millores productives necessàries per fer front a la creixent competència externa. Al mateix temps, aquest cooperativisme apareix com un moviment regenerador del camp en el sentit de possibilitar el control ideològic de la pagesia, i homogeneïtzar un moviment agrari que reforçés el seu poder com a grup de pressió en defensa dels seus interessos. És sota aquesta estratègia que es crearan les Cambres agrícoles a partir de 1890, les quals constituïren un moviment associacionista agrari de caràcter interclassista que predominarà al món rural des de les dècades del canvi de segle fins els anys de la Primera Guerra Mundial.

El model associatiu de les Cambres agrícoles basà el seu discurs ideològic en el pairalisme, una corrent de pensament que apel·lava als valors tradicionals de la pagesia entesa com a un grup homogeni i harmònic, sense diferències socials: l'amor al treball, la proporcionada distribució de la propietat, la patriarcal constitució de la família pagesa, el sentiment tradicionalista de la gent del camp, etc. Aquests valors tradicionals que conformaven el pairalisme havien d'impedir la difusió al camp dels ideals republicans, socialistes i anarquistes, que s'havien estès pel món urbà i industrial i esperaven la lluita entre les classes socials. En aquest context, la ideologia pairalista pretenia reforçar els trets d'identitat co-

muns entre els diferents grups socials al camp, diluir els conflictes interns i crear les condicions per establir les solidaritats verticals que durant molt de temps havien facilitat als grans propietaris el manteniment de l'hegemonia social.¹²

Tanmateix, els canvis que s'havien produït durant la crisi finisecular eren tan profunds i estructurals que, a llarg termini, l'intent de les Cambres agrícoles de restaurar el món rural tradicional havia de conduir al fracàs. Així, pel que fa a les terres de Ponent, la presència de l'IACSI en forma de sotsdelegacions fou més aviat escassa, per no dir testimonial. Es constata la presència de una filial de l'IACSI a la Seu l'any 1855,¹³ però la seva activitat deuria ser poc rellevant, ja que la seva existència no es traduí en la creació de cap Cambra agrícola local; alhora que tampoc es palesa cap soci corresponsal de l'IACSI a la comarca fins el 1917, amb un de sol, i tres el 1921. El seu nombre no augmentarà considerablement fins el 1933, moment en què s'arribà als 28 socis corresponsals. Tot indica que aquest augment, similar al que es produeix a altres comarques de Ponent, va venir motivat per les lleis agràries aprovades pels governs republicans d'esquerres: la llei de Reforma agrària de 1932 i la llei de Contractes de conreu de 1934.¹⁴

D'altra banda, la veritable prova de foc per a les Cambres agràries es produirà durant la Primera Guerra Mundial (1914-1918), quan la confluència de diversos factors va posar en crisi el model associatiu bastit pels grans propietaris. Possiblement, el factor més important fou provocat per la conjuntura econòmica creada pel conflicte bèl·lic que esperonà la mobilització pagesa davant passivitat de les Cambres agrícoles, i incentivà els pagesos a unir-se per tal de fer front a l'acció governamental o assajar noves vies de producció diferents a les tradicionals.¹⁵

Aquesta nova situació, donarà lloc a l'aparició d'un nou model de cooperativisme agrari que alguns autors l'han qualificat de reformista.¹⁶ Es tracta d'un cooperativisme amb un caràcter molt més "empresarial" que

El sindicat agrícola de la Seu. Inicialment s'ubicà en un local del carrer Capdevila. L'edifici de la imatge és situat al carrer Sant Ermengol, on encara es troba actualment. Fou edificat el 1925.

l'anterior, sovint especialitzat en una branca de la producció (cellers cooperatius, sindicats de vaquers, exportadors de patates, cultivadors d'avellana). En aquestes noves associacions el discurs pairalista deixa de ser predominant i el component ideològic s'estructura sota la influència del catolicisme social, tot i que no serà de dependència confessional. Mantindran el caràcter interclassista del seu antecessor, però ara la militància serà molt més heterogènia. Així, encara que hi havia grans propietaris la majoria dels socis eren petits propietaris, arrendataris i parcers. Els nous sindicats agraris –aquest és el seu nom original– sorgiren a l'empara de la llei de la llei de sindicats agrícoles de 1906, que ofería a aquestes entitats algunes excepcions fiscals, i tingueren el suport institucional de la Mancomunitat de Catalunya a partir de 1914.¹⁷ Crec poder afirmar, que és en aquest context històric i en el marc del segon model cooperativista on cal situar el sindicat agrícola de la Seu d'Urgell, fundat el 1915.

Un tercer model d'associacionisme agrari, que tindrà també la seva incidència a l'Alt Urgell, serà el sindicalisme catòlico-agrari, articulat al voltant de l'església catòlica. Vincu-

lat a nivell estatal amb la Confederación Nacional Catòlico Agraria (CNCA) i organitzat territorialment per diòcesis, sota l'autoritat del bisbe, va desenvolupar un paper, com a organitzadora del món rural després de la crisi finisecular, similar als dels propietaris de l'IACSI. Així, els objectius que perseguien eren diversos, però concebuts sota una estratègia interclassista en què cada una de les parts perdria la seva eficàcia en absència d'alguna de les altres: mantenir la petita propietat i evitar l'emigració cap a les ciutats, centres de degradació moral; erigir un "mur de contenció" contra la difusió del socialisme al camp; forjar una societat rural "harmònica" en què la coerció caciquista fos substituïda per la subjecció voluntària dels pagesos a les directrius emanades de les "autoritats socials" (o siga, els grans propietaris amics de l'Església); invertir la tendència cap a la descristianització provocada, en el context de la crisi agrària, per la penetració al camp de les idees dissolvents ciutadanes. Els mitjans per aconseguir-ho eren l'ajuda mútua, el crèdit i la química agrícola, sobretot els adobs químics, gràcies als quals augmentaria la productivitat i permetrien la subsistència

de les petites explotacions; alhora que per la via del cooperativisme facilitarien un apropament dels llauradors pobres cap a la institució eclesial, a causa de la seva necessitat de comprar-los a preus assequibles.¹⁸

Aquest cooperativisme tindrà a Catalunya una presència gairebé testimonial fins els anys de la Primera Guerra Mundial, especialment en el trienni 1917 i 1919, quan la conflictivitat social del moment, les contradiccions del discurs pairalista que sustentava el vell model associatiu, i l'auge del socialisme i l'anarcosindicalisme agrari, va fer del sindicalisme catòlico-agrari el darrer recurs per evitar la fractura social i la pèrdua definitiva de les pautes socials del món rural tradicional.¹⁹

Per últim, una quarta via cooperativista estaria representada per un associacionisme pagès contraposat a l'associacionisme interclassista, amb una clara vocació de sindicalisme de resistència. Sorgits a la dècada dels anys noranta del segle XIX, de la mà dels republicans federals i anomenats societats de treballadors agrícoles o, simplement, societats pageses, s'estendran preferentment per les zones vitivinícoles del Camp de Tarragona i la Conca de Barberà, en el context de

la crisi de la fil·loxera. El caràcter classista d'aquestes entitats (formades per petits propietaris, arrendataris, parcers i jornalers), i l'absència de grans propietaris els donava una concepció diferent a les altres associacions, cosa que ha fet que se les qualifiqués de via revolucionària al cooperativisme. Aquest aspecte, queda palès no sols pel control econòmic per part dels pagesos a través de les compres en comú d'adobs, secció de crèdit, cooperatives de consum, etc. sinó també pel desenvolupament d'altres objectius tendents a una transformació de les relacions socials mitjançant el foment de l'alfabetització, la cultura i la transmissió de nous valors morals.²⁰

El sindicat agrícola de la Seu d'Urgell

Tal com he assenyalat anteriorment, dels quatre models de cooperativisme agrari, el segon és el que més s'ajusta a les característiques del sindicat agrícola de la Seu. Això és així, tant pel context històric en el qual es va fundar, com per factors socioeconòmics i ideològics.

Pel que fa al primer punt, el context històric de la seva fundació cal situar-la als inicis de la Primera Guerra Mundial, (1915), en una conjuntura fortament desfavorable per als pagesos alturgellencs, que amb prou feines s'havien recuperat de la crisi provocada per la fil·loxera. En efecte, moltes de les terres afectades per la plaga es reconvertiren al cultiu de cereals i a les pastures, per tal de dedicar-les a la cria de ramaderia mular procedent de França i que després d'utilitzar-les un any com a bèsties de càrrega es revenien. Tanmateix, amb l'esclat de la Primera Guerra Mundial i la impossibilitat d'importar bestiar mular de França es tallà aquest nou recurs econòmic. Simultàniament, s'havien anat introduint, per iniciativa d'un important propietari, Josep Zulueta, vaques suïsses per a la producció de llet i mantega que ara també es veien abocats a la ruïna. La necessitat de trobar una alternativa a aquesta situació econòmica desfavorable,

mitjançant la industrialització de la llet i poder donar sortida a la producció làctia davant un mercat local saturat, serà el motiu que impulsarà la constitució de la Societat Cooperativa Lletera de la Seu d'Urgell, tal com s'exposa en un informe del Sindicat agrícola de la Seu de 1929:

*“Por aquellos años estalló la guerra europea y con ella vino la imposibilidad de importar ganado de Francia para la cría. Naturalmente, por la necesidad de consumir los pastos cuya producción por el aumento de la ganadería había crecido notablemente, los labradores se hallaron con sus establos llenos de vacas que sino lecheras podían considerarse de aprovechamiento mixto y si bien se presentaba un brillante porvenir para la venta de carne no ocurría lo mismo con la leche cuya venta se tenía que limitar al consumo local que estaba ya saturado. ¿Qué hacer?. No faltaron ofertas de capitalistas para establecer fábricas de productos derivados de la leche pero todos exigían un mínimo de primera materia en la que entonces no se podía soñar, pero era evidente que la industrialización era la única solución y por consejo y bajo la dirección del señor Zulueta se iniciaron los trabajos para la fundación de la Sociedad Cooperativa de Lechería de Seo de Urgel”.*²¹

Tots els informes de persones vinculades a la cooperativa no dubten a assenyalar a Josep Zulueta com la persona clau en el procés de fundació de l'entitat. Així, Domingo Moliné, que fou director de la cooperativa, assevera també aquesta afirmació:

“Fue don José Zulueta y Gomís, ilustre patricio catalán, propietario de fincas en esta comarca, quien afectado directamente por los daños irreparables y conociendo las necesidades y posibilidades del país, dio la solución y señaló el camino del renacimiento. A fin que los beneficios de tan radical transformación los percibiesen íntegramente los ganaderos, y de asegurar de una manera permanente la colocación de su producción, los asoció por encima de toda ideología política, propugnando sólo el noble ideal de la tierra y la noble ambición de levantar la payesía comarca-

*na, dentro de la Cooperativa Lechera que quedó fundada en el año 1915”.*²²

Josep Zulueta, va ser un destacat polític i agrarista, nascut a Barcelona el 1858.²³ Les seves vinculacions amb la Seu el situen a l'última dècada del segle XIX on comprà el 1892 una finca de 19 hectàrees, coneguda com la Torre de l'Areny.²⁴ Zulueta desenvolupà millores en els cultius amb l'ús racional d'adobs químics, implantà la cria de bestiar cavallí i per creuament amb les vaques del país introduí el bestiar suís.²⁵

Josep Zulueta serà, doncs, un important propietari que per la seva experiència política, de signe liberal i reformista, els seus coneixements agraris, i en la conjuntura descrita va aconseguir mobilitzar als diversos sectors de la pagesia en la necessitat de fundar la cooperativa. Entre ells, hi havia propietaris benestants, però també petits i mitjans propietaris i arrendataris configurant així el caràcter interclassista de l'entitat.

D'altra banda, el predomini interclassista és el que millor s'adaptava a les característiques socioeconòmiques de la pagesia comarcal, tal com s'infereix de l'estructura de la propietat de la terra predominant a l'Urgellet. De l'anàlisi dels amillaraments de la segona meitat del segle XIX, es dedueix que en els diversos municipis de l'Urgellet predominava una forta polarització en la distribució de la propietat de la terra. La petita pagesia, per sota els nou jornals de terra de regadiu, i especialment en els seus sectors més baixos, inferiors als cinc jornals, era àmpliament majoritària: entre el 63% i 90% dels propietaris es trobaven en aquesta franja de la pagesia, la qual, a més, sols posseïa una petita part la terra, inferior al 50% de tot el conjunt de la terra de conreu. Mentrestant, la pagesia benestant, per damunt dels 18 jornals de terra de regadiu, era molt minoritària, al voltant o per sota del 10%, però concentrava una part significativa del total de les terres de conreu, més del 50% en la majoria dels municipis estudiats. Entremig, la mitjana propietat, entre 9 i 18 jornals en regadiu, tenia escassa presència,

Grup de pagesos tornant del mercat de la Seu. La gran majoria eren petits propietaris. Fons Arxiu Miravilla. Ajuntament de la Seu d'Urgell.

tant pel que fa als propietaris com a la terra que controlava, cosa que accentuava, encara més, el caràcter polaritzat de la distribució de la propietat de la terra.²⁶

L'existència d'aquesta estructura de la propietat s'adapta perfectament al model cooperativista que Josep Zulueta impulsà: un cooperativisme interclassista i democràtic, en el que tinguessin cabuda totes les categories de la propietat sense que cap d'elles s'imposés a l'altra; distanciant-se tant del model de les Cambres agràries com de la via classista del sindicalisme agrari revolucionari. Crec poder afirmar, que aquesta estructura social interclassista, amb predomini dels petits propietaris, serà la que donarà a la cooperativa de la Seu la cohesió interna necessària que li permetrà augmentar el nombre de socis i mantenir la continuïtat al llarg del temps.

Aquest model de cooperativisme interclassista es veurà sustentat per un component ideològic adaptat a la mentalitat del pagès, petit i mitjà propietari, que forma la base social de la cooperativa, i en el que es barregen elements conservadors del vell pairalisme i de la doctrina social de l'església. Així, un primer factor contraposa el cooperativisme enfront a la

concentració capitalista i els monopolis, tal com ho exposa Domingo Moliné:

*“Al crearse el gran taller, la gran fábrica, se incrementaron extraordinariamente los monopolios, la concentración de capitales y su secuela: el proletariado. El capitalismo invadió el campo, la industria i el comercio, y a merced de sus abusos quedó el hombre. Frente a él se levantaron otras doctrinas, y entre ellas la más genial, la más humana y cristiana se basa en la cooperación, que tiene por objeto eliminar los lujos desmedidos a intermediarios y al capital, (las acciones, preferentes o no) y los privilegios a favor de personas determinada”.*²⁷

Un segon principi es la prevalença de l'element humà sobre el capital, cosa que es tradueix en una concepció democràtica del cooperativisme:

“En las sociedades capitalistas, los bancos, las empresas anónimas, el capital es lo fundamental; es lo que manda en la empresa; el elemento humano no cuenta, no pesa; por el contrario, en la cooperación el capital pasa a la categoría de instrumento, que se aporta cuando se necesita y el que manda es el socio cooperador; el hombre. En la cooperación no

*se educa la influencia del socio al capital que se aporta; una persona, un voto, sea el que fuere el capital que se aporte”.*²⁸

En aquest context ideològic, el cooperativisme es vist com un instrument d'elevació dels dèbils, dels petits propietaris, que uneixen les seves forces per aconseguir un fi que aïlladament no podrien assolir, assegurant així la seva independència econòmica i moral. A continuació, es ressenyen les virtuts de l'explotació familiar pagesa considerada la ideal per l'agrupació cooperativa i ben arrelada a la realitat del país: *“donde la tradición de la herencia, por lo que las tierras pasan de padres a hijos, evitando así la acumulación en pocas manos ha hecho i sigue haciendo de la clase campesina un firme baluarte de sanas reservas morales y de las mejores virtudes”.*²⁹ Tal com queda expressat, la petita hisenda familiar s'esdevé la reserva moral davant els grans latifundis, les concentracions capitalistes, els monopolis, les grans aglomeracions urbanes, on es relaxen les bones costums i on niden els conflictes socials i la proletarització. Un discurs de neta factura pairalista.

La defensa de la petita explotació pagesa familiar no solament compor-

tarà el refús al gran capitalisme, sinó que també es desestimen les concepcions socialistes i anarquistes, pel caràcter col·lectivista de la propietat.

*“En la colectivización la propiedad es común y el hombre es una rueda de esta colectividad. En la cooperación es individual y es ésta la que se conforta y robustece con los servicios auxiliares comunes. En la colectivización la personalidad se aminora hasta desaparecer; en la cooperación adquiere independencia económica en su actividad principal con servicios comunes”.*³⁰

El rebuig i el temor tant al gran capitalisme com a les concepcions col·lectivistes, i la divisió de les classes socials en les quals no s'identifiquen, els porta a defensar una societat interclassista superadora dels conflictes de classe, seguint la influència de la doctrina social de l'església:

“Y en esta pugna de posiciones irreductibles entre los defensores del capital a ultranza, y sus impugnadores los marxistas, ninguno de los dos bandos cayó en la cuenta de que la verdad se encontraba precisamente allí donde el capital y el trabajo siguiendo el orden natural de las cosas, se reúnen en una misma persona, pasando el primero a ser propiedad y el segundo a esfuerzo para aumentar y conservar aquella, para hacerlas cumplir sus fines naturales en provecho del individuo, de la familia y de la sociedad.

*Así surgió la idea cooperativa actual. Nació como un camino cristiano de justicia, por el que se puede llegar a una organización económica tan apartada del supercapitalismo como del comunismo”.*³¹

La ideologia i la moral catòlica s'esdevenen, així, el substitut de les ideologies de classe i els puntals sobre els qual s'ha d'assentar el cooperativisme dels petits propietaris:

*“Entre nosotros, la moral es la católica y la ideología es la católica. El hombre donde lleva su persona debe llevar su moral y sus ideas para ajustar a ella sus actos. Por eso, el principio de la solidaridad cooperativa se expresa tradicionalmente en España con estas palabras: Unos por otros y Dios por todos”.*³²

El cooperativisme eclesiàstic: els sindicats catòlico-agraris a l'Alt Urgell

Tot i que els intents d'articular el món rural sota una perspectiva catòlica, a través de la doctrina social de l'església, arrenquen ja des de 1900, no serà fins els anys de la Primera Guerra Mundial i pels motius abans esmentats, quan aquest sindicalisme rebí un fort impuls a la diòcesi d'Urgell, regida en aquells anys pel bisbe Joan Benlloc i Vivó.

Els sindicats catòlico-agraris tenien una organització estatal a través de la Confederación Nacional Catòlico-Agraria (CNCA), la qual agrupava les diverses federacions en què s'unien els sindicats. El sistema de constitució dels sindicats era similar a tot arreu: la CNCA acordava amb el bisbe enviar propagandistes a la diòcesi; el bisbe convocava als rectors i alguns propietaris importants, els quals eren adoctrinats, mitjançant mítings i conferències, sobre les avantatges de la sindicació catòlico-agraria. En els mesos següents, les fundacions es multiplicaven per la diòcesi i es creava la federació.

Fou d'aquesta manera com també es varen crear a la diòcesi d'Urgell els sindicats catòlico-agraris, agrupats sota la federació de la Seu. En una carta enviada per Juan Flors García de la CNCA el 22 d'agost de 1918 i dirigida al bisbe Joan Benlloc es refereix a la fundació dels sindicats en els següents termes:

“Exmo. Sr. Obispo: tengo el gusto de escribirle para manifestarle que el día 31 pensamos, Don Antonio Monedero i yo, subir por esas tierras de su diócesis para hacer propaganda católico-agraria con el fin de fundar sindicatos y constituir la federación de la Seo como ya hablamos con V.E. en esta.

A dicho efecto, es conveniente nos indique los pueblos donde piensa vayamos y que avise a los párrocos respectivos, comunicándoles nuestra visita para que tengan preparados a los feligreses y darles mítines y conferencias explicando las ventajas de la sindicación agraria.

*Al mismo tiempo, para el día 3 o 4 de febrero reunidos mediante previo aviso de S.E. a los presidentes y secretarios de los sindicatos constituidos por los pueblos cercanos a la Seo y a más a los párrocos respectivos y hasta los párrocos de los pueblos que no hay sindicato con algún feligrés y así ver de constituir la Federación de la Seo como deseamos, pues sino sindicamos a los obreros los católicos lo harán los socialistas con gran mal para el alma de la Iglesia”.*³³

El document no deixa cap mena de dubte sobre quins són els autèntics objectius del sindicalisme catòlico-agrari: contrarestar la difusió del socialisme al món rural tal com estava passant a altres regions de l'estat, especialment a Andalusia on s'indica, en una carta datada pocs mesos abans, que “los socialistas han acordado trabajar con especial interés el campo”.³⁴ Més endavant afegeix:

*“Ya tenemos allí (Andalusia) cuatro (propagandistas) desde hace una temporada y estamos preparando otras expediciones por Cataluña, Galicia, Asturias y Ávila. Para el mes de setiembre pensamos organizar una por los Pirineos comprendiendo las diócesis de Jaca, Urgel, Solsona i Vich, así pues por lo que respecta a esta diócesis que tan dignamente V.I. dirige puede enviarme a esta el itinerario de los pueblos que hemos de recorrer y la persona o personas con quien hemos de entendernos”.*³⁵

Així, doncs, la fundació dels sindicats catòlico-agraris a la diòcesi d'Urgell formava part d'una ofensiva d'àmbit estatal, promoguda per la CNCA, per tal d'erigir una barrera a la difusió del socialisme i evitar l'aparició del sindicalisme revolucionari, en un moment de forta convulsió al camp.

És interessant destacar algunes de les instruccions que s'havien de seguir alhora de fundar els sindicats, ja que d'elles es desprèn una forta càrrega ideològica amb un component catòlic i moral de signe conservador. Així, tot i que els sindicats afirmen tenir una orientació interclassista, “*lazo de unión de las diversas clases agrícolas*”³⁶, en les instruccions deixen ben clar que “*conviene exceptuar*

con firmeza a los de mala conducta moral y a los levantiscos, pero diciéndoles que cuando prueben durante bastante tiempo que se han corregido, se les admitirá con el afecto que a los demás”.³⁷ És a dir, que tots aquells pagesos que no s’adaptin al perfil moral i polític de la CNCA queden exclosos de l’associació. I quin és aquest perfil? La CNCA l’expressa clarament en l’esperit de l’associació:

*“Se declara en sus tres afirmaciones: Religión, Familia, Propiedad, como fundamento del orden social en contra de las negaciones del socialismo anarquista, cuyos desesperados esfuerzos por destruir estos tres grandes principios, conmueven en los actuales momentos al mundo”.*³⁸

Es tractava, doncs, d’un sindicalisme que pretenia substituir els vells mecanismes de control social del camp a través del desprestigiad caciquisme de la Restauració, per un de nou en el que l’Església en fos la protagonista i els pagesos l’acceptessin voluntàriament com la nova autoritat social i moral. A cap i a la fi, els objectius eren els mateixos en ambdós casos: evitar la fractura social impedit la penetració del socialisme anarquista i mantenir les pautes socials del món rural tradicional.

La resposta del bisbe Joan Benlloc a les cartes enviades des de la CNCA no es va fer esperar i, a més de beneir el projecte, assenyala als propagandistes l’itinerari a seguir i les principals poblacions de la diòcesi on es podria fer proselitisme de la causa. Pel que fa a la Seu, escriu:

*“Si el Sr. propagandista pudiese combinarse el viaje de manera que el día dos del citado mes de setiembre pudiese dar una de las conferencias en esta ciudad de Seo de Urgel, contaría con un auditorio numerosísimo, por ser la fiesta mayor. Se anunciaría con anticipación. Escribo a los citados Sres. Párrocos arciprestes de las citada parroquias, diciéndoles que les faciliten todos los medios, a fin que puedan llevar allí su cometido”.*³⁹

La visita dels propagandistes a la capital de la diòcesi va tenir lloc el dia 4 de setembre de 1918. Els actes, presidits pel bisbe, van tenir lloc a la seu de “l’Instituto Obrero” i va fer

El bisbe Joan Benlloc i Vivó, impulsor dels sindicats catòlico-agraris a la diòcesi d’Urgell. Font. Jesús Castells Serra.

la conferència propagandística el president de la CNCA Antonio Monedero. El saló d’actes de l’institut fou ocupat, en quasi la seva totalitat, per sacerdots vinguts de tots els punts de la diòcesi, aprofitant que havien pres part a unes oposicions a rectors. En la seva conferència Antonio Monedero exposà amb tota claredat el funcionament de la Confederación Nacional de Sindicatos Agrícolas Católicos:

*“Habló de la naturaleza y ventajas de los sindicatos agrarios, de la federación de los mismos, de la unión de las federaciones en el organismo superior de la Cofederación General demostrando, con datos elocuentes como esta resuelve importantes problemas, sobre transporte y adquisición de abonos, que los sindicatos por si solos no pueden solucionar. Fue muy aplaudido”.*⁴⁰

Des de llavors, s’intensificà l’acció propagandística per constituir sindicats agraris a tota la diòcesi. En una nota del 14 d’agost de 1919, es dona compte de la tasca portada a terme pels joves propagandistes Jaime Riera i el Pbro. M. Olesa, els quals:

“recorren los pueblos de la ribera del Segre dando conferencias y estableciendo sindicatos agrícolas católicos, que puestos luego en relación con la Confederación Nacional Católico-Agraria, producirán frutos de bendición en el orden moral, económico y social.

*Merced a los trabajos de los mencionados propagandistas se han establecido sindicatos católicos en los pueblos siguientes: Sanahuja, Oliana, Tiurana, Cabanabona, Coll de Nargó, Orgaña, Noves, Tost, Pla de Sant Tirs, Arfa, Parroquia de Ortó, Arabell-Ballestá, Castellciutat, Montferrer, Anserall, Serch, Estimariu, Arseguel”.*⁴¹

Finalment, els nous sindicats catòlico-agraris es van reunir el 28 de setembre de 1919 a la seu de “l’Instituto Obrero” per de constituir la federació de la Seu. A l’Assemblea, presidida pel Dr. José Moles, president de l’entitat catòlica, i per José Llinás, president del sindicat de la Seu, hi participà el Rdo. P. Pedro Tura delegat a Catalunya de la CNCA. Hi assistiren representats de tots els sindicats catòlico-agraris fundats a la comarca i esmentats anteriorment, i als que s’hi afegiren: Bescarán, Lles, Bar-Toloriu, Prullans i Bellver.

Després d’una conferència del P. Tura es va procedir a l’elecció del Consell Directiu de la Federació de la Seu que quedà format de la manera següent:

*“Presidente, don José Llinás del sindicato de Seo de Urgel; Vicepresidente, don Domingo Canut del de Montferrer; Secretario, don Marcos Ribó del de Seo de Urgel; Tesorero, don Antonio Caminal del de Seo de Urgel; Vocales, don Juan Travé del de Adrall-Parroquia; don Sebastián Tuca, del de Pla de San Tirs y don Clemente Soler del de Arséguel. El Consejo de Vigilancia lo constituyen: don Francisco Vilarrubla de Orgaña, Presidente; don Pedro Isern Olm, de Prullans, Vicepresidente; don Juan Albós, de Bescarán y don Pedro Ribot de Lles, Vocales”.*⁴²

Un cop constituïda la federació de la Seu es perd el rastre dels sindicats catòlico-agraris a la comarca de l’Alt Urgell. És impossible precisar la seva evolució degut a la falta de fonts

documentals, per la qual cosa tot intent d'interpretació que puc fer es mou en el terreny de la hipòtesi. En aquest sentit, l'únic document que he pogut localitzar té data del 28 de juliol de 1925, i es refereix a l'entrega de 1.321,25 pessetes que mossèn Mitjana fa entrega al rector de Bellver, com a superàvit de la liquidació del sindicat catòlico-agrari d'aquesta localitat.⁴³ Tanmateix, la presència d'aquest document en una data tan propera com la del 1925, ensems l'experiència del sindicalisme catòlic en altres comarques similars, tot fa pensar que els sindicats catòlico-agraris no van quallar a la comarca.

Entre les possibles causes del seu fracàs es poden apuntar, sempre a títol hipotètic i basant-me en fonts indirectes, la falta d'interès dels propietaris i l'oposició dels cacics per aquest tipus de sindicalisme. Així, Samuel Garrido afirma que la proposta catòlica va ser ben rebuda pels sectors dominants allà on, com a la ciutat de València, ja existia prèviament, per obra del republicanisme blasquista i del moviment obrer, una forta mobilització popular i progressista contra la qual els partits dinàstics de notables no podien competir. En canvi, al camp els mecanismes de control caciquista continuaven sent tremendament eficaços i el sindicalisme catòlic suposava uns riscos i uns costos que les classes terratinents beneficiàries del sistema de la Restauració no estaven disposades a assumir.⁴⁴

Si seguim aquesta interpretació hem de deduir que a l'Alt Urgell les forces coercitives del caciquisme eren prou fortes com per fer innecessària un model diferent de control social. Tanmateix, crec més encertada la interpretació que fa Josep Maria Ramon en el cas de la Segarra, en afirmar que en aquesta comarca el model d'associacionisme confessional no va quallar perquè els sindicats agrícoles de Cervera i de Guissona, creats en 1918 i 1906, respectivament, no es van alinear al costat del sindicalisme catòlic.⁴⁵ Tal com hem pogut veure en el curs d'aquestes planes ambdues vies de sindicalisme agrari tenien molts elements comuns:

interclassisme, defensa de la propietat, anticoll·lectivisme, harmonització dels interessos de les diverses classes socials agràries, influència de la doctrina social de l'església. En aquestes circumstàncies, no seria gens estrany que el sindicalisme catòlico-agrari no tingués cabuda, en un moment en que ja existia una altre sindicat agrari que ocupava el seu espai ideològic i, a més, s'adaptava perfectament a les característiques socioeconòmiques de la pagesia de l'Alt Urgell. Tal vegada, fou aquest fet el motiu que explicaria els fracàs del sindicalisme catòlico-agrari i l'èxit del model associatiu del sindicat agrari de la Seu d'Urgell.

Conclusions

La crisi agrària de finals de segle XIX s'inicià a l'Alt Urgell cap a 1890 com a conseqüència de l'aparició de la plaga de la fil·loxera que arruinà les vinyes de la comarca, el principal conreu que es comercialitzava. La crisi agrària provocada per la fil·loxera va intensificar el procés de despoblament de la comarca que s'havia iniciat en la dècada de 1860, i de forma especial, entre 1890 i 1900, en els municipis on el conreu de la vinya era més important.

La crisi agrària finisecular va estimular a Catalunya un moviment associacionista al camp força ric i complex. En aquest procés que podem situar cronològicament entre 1890 i 1920 es distingeixen quatre models diferents:

El primer, és el model associatiu de les Cambres agràries. És un cooperativisme interclassista, però dominat pels grans propietaris, que veuen la necessitat d'adequar la producció agrària a les noves condicions econòmiques sorgides de la crisi finisecular i alhora d'enfortir el control social i ideològic de la pagesia, a través d'un moviment agrari homogeni que reforci el seu poder com a grup de pressió en defensa dels seus interessos i eviti la confrontació social. El seu discurs ideològic es basa en el pairalisme, i els seus instruments seran la difusió de les millores tècni-

ques en l'agricultura, el foment del crèdit, la compra venda de factors productius, la cooperació i de totes les millores productives necessàries per fer front a la creixent competència externa.

El segon model associacionista agrari va sorgir en els anys de la Primera Guerra Mundial (1914-1918), i fou motivat per la conjuntura econòmica creada pel conflicte bèl·lic que esperonà la mobilització pagesa davant passivitat de les Cambres agrícoles, i incentivà els pagesos a unir-se per tal de fer front a l'acció governamental o assajar noves vies de producció diferents a les tradicionals. Es tracta d'un cooperativisme amb un caràcter molt més "empresarial" que l'anterior, sovint especialitzat en una branca de la producció; de caràcter interclassista, però amb predomini dels petits i mitjans propietaris, arrendataris i parciers, tindrà un caràcter democràtic. En els nous sindicats agraris el discurs pairalista deixa de ser predominant i el component ideològic s'estructurà sota la influència del catolicisme social, tot i que no serà de dependència confessional.

Un tercer model d'associacionisme agrari, serà el sindicalisme catòlico-agrari, articulat al voltant de l'església catòlica, a través de la Confederación Nacional Catòlica Agraria (CNCA) i organitzat territorialment per diòcesis, sota l'autoritat del bisbe. El seu discurs ideològic, catòlic i interclassista, desenvoluparà un paper, com a organitzadora del món rural després de la crisi finisecular, similar als dels propietaris de les Cambres agràries, substituint la coerció caciquista per la subjecció voluntària dels pagesos a les directrius emanades de les nova autoritat social i moral de l'Església. Aquest cooperativisme tindrà a Catalunya una presència gairebé testimonial fins els anys de la Primera Guerra Mundial, especialment en el trienni 1917 i 1919.

El quart model associatiu estaria representat per un associacionisme pagès sorgit del republicanisme federal. El caràcter classista i l'absència de grans propietaris els donava a aquestes entitats una concepció diferent a les altres associacions, cosa

que ha fet que se les qualifiqués de via revolucionària al cooperativisme.

Dels quatre models de cooperativisme agrari, a l'Alt Urgell se'n desenvoluparan dos: el del sindicat agrari i el catòlico-agrari.

El sindicat agrari de la Seu d'Urgell fou fundat el 1915, en el context de la Primera Guerra Mundial, i davant la impossibilitat d'importar mules de França per a la cria d'aquests animals, així com per la necessitat d'industrialitzar la llet i de donar sortida a la producció làctia davant un mercat local saturat. La cooperativa va ser impulsada per Josep Zulueta Gomis, destacat polític i agrarista i important propietari a la Seu, que per la seva experiència política, de signe liberal i reformista, els seus coneixements agraris, i en la conjuntura descrita va aconseguir mobilitzar als diversos sectors de la pagesia en la necessitat de fundar la cooperativa. L'entitat tindrà un caràcter interclassista i democràtic amb predomini dels petits propietaris, tal com corresponia a una comarca amb una forta polarització en la distribució de la propietat i un predomini abrumador de la petita pagesia. Aquest model de cooperativisme interclassista es veurà sustentat per un component ideològic adaptat a la mentalitat del petit propietari pagès, que forma la base social de la cooperativa, i en el que es barregen elements conservadors del vell pairalisme i de la doctrina social de l'església. Alhora, aquesta estructura social i ideològica serà la que donarà a la cooperativa de la Seu la cohesió interna necessària que li permetrà augmentar el nombre de socis i mantenir la continuïtat al llarg del temps.

Els sindicats catòlico-agraris van iniciar la seva penetració a la diòcesi d'Urgell el 1917 en el marc d'una ofensiva d'àmbit estatal, promoguda per la CNCA, per tal d'erigir una barreira a la difusió del socialisme i evitar l'aparició del sindicalisme revolucionari, en un moment de forta convulsió al camp. Els sindicats catòlico-agraris s'anaren fundant, després d'una important tasca propagandística i sota l'autoritat dels rectors i del bisbe, pels diversos pobles de diòce-

si al llarg de 1918 i 1919 per acabar de constituir la federació de la Seu, que agrupava els sindicats dels diversos pobles de la comarca i alguns de la Cerdanya, el 28 de setembre de 1919. Tanmateix, la via del sindicalisme catòlico-agrari no va quallar a la comarca segurament, encara que solament és una hipòtesi, per la presència del sindicat agrari de la Seu, el qual sí que reeixirà, ja que ocupava el seu espai ideològic i, a més, s'adaptava perfectament a les característiques socioeconòmiques de la pagesia de l'Alt Urgell.

Fonts documentals i bibliografia

- ADU. Arxiu Diocesà d'Urgell. Reales Ordenes y otros documentos. Boletín Oficial Eclesiástico del Obispado de Urgel.
- AMRU. Arxiu Municipal de la Ribera d'Urgellet. *Amillament del Pla de Sant Tirs 1861. Expedient de la fil-loxera. Relació de la incautació de finques per part de l'administració per deutes de contribució de 1901.*
- BALCELLS A. PUJOL E. SABATER J. *La Mancomunitat de Catalunya i l'autonomia.* Edit Proa, Barcelona 1996.
- CAMINAL Montserrat. *La fundació de l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre: els seus homes i les seves activitats (1851-1901)* "Recerques".
- GARCIA J.M. LOMBARTE A. "La actividad agrícola" dins VII Congreso Internacional de Estudios Pirenaicos, Jaca 1974.
- GARRABOU Ramon. *La crisi agrària espanyola de finals de segle XIX, una etapa del desenvolupament del capitalisme.* "Recerques" nº 5.
- GARRABOU Ramon, ed. *La crisi agrària espanyola de finals de segle XIX.* Edit. Crítica. Barcelona, 1988.
- GARRIDO Samuel. *El cooperativisme segons l'Església. Els inicis del sindicalisme catòlico-agrari a Espanya.* "Recerques" nº 30.
- GASCH Sol NISTAL Jordi. *La cooperativa lletera del Cadí en el marc de les transformacions socio-econòmiques del Pirineu.* Salit, papers d'història de la Seu, Ajuntament de la Seu d'Urgell 1991.
- IGLESIES J. *La crisi agrària 1879-1900.* edit.62, Barcelona 1968.
- MAYAYO Andreu. *El cooperativisme agrari: un moviment dual.* "Actituds polítiques i control social a la Catalunya de la Restauració (1875-1923)". Edit Virgili i Pagès, Lleida 1989.
- MOLINÉ NICOLA Domingo. *La Coopera-*

ción en el campo y una realidad cooperativa en el Urgellet. Fondo de obras sociales. Barcelona 1952.

- NISTAL REFART Jordi. *L'estructura agrària i la propietat de la terra la segona meitat del segle XIX a l'Alt Urgell.* en "Papers de Recerca Històrica" Societat Andorrana de Ciències nº 5, 2008.
- PLANAS Jordi. *Les Cambres agrícoles i l'intent de recomposició del món rural tradicional.* "Estudis d'Història Agrària" nº 12, Barcelona 1998.
- RAMON Josep M^a. *El sindicalisme agrari a la Segarra.* Edit Pagès, Lleida 1999.
- SINDICAT AGRÍCOLA DE SEO DE URGEL. *Historial de la Sociedad Cooperativa de Lechería de Seo de Urgel.* Seo de Urgel 1928.
- VILAR Pierre. *Catalunya dins l'Espanya Moderna.* Vol I Edit. 62, Barcelona 1987.

NOTES

1. GARRABOU Ramon. *La crisi agrària espanyola de finals de segle XIX, una etapa del desenvolupament del capitalisme.* "Recerques" nº 5 Barcelona 1975.
2. GARRABOU Ramon. *La crisi agrària espanyola de finals de segle XIX.* Edit. Crítica, pàg. 114
3. Ibíd. pàg. 115.
4. IGLESIES J. *La crisi agrària 1879-1900.* edit.62. Barcelona 1968 pàg. 183-184.
5. Ibíd. pàg. 185.
6. Ibíd. pàg. 225.
7. AMRU. Arxiu Municipal de la Ribera d'Urgellet. Amillament del Pla de Sant Tirs 1861.
8. AMRU. Expedient de la fil-loxera, 5 de maig de 1895.
9. AMRU. Relació de la incautació de finques per part de l'administració per deutes de contribució de 1901. Pla de Sant Tirs 26 de maig de 1903.
10. GARCIA J.M. LOMBARTE A. "La actividad agrícola" dins VII Congreso Internacional de Estudios Pirenaicos, Jaca 1974. pàg.162.
A principis de segle XX s'acabaren d'obrir les carreteres que permeteren integrar l'Alt Urgell a la resta del territori català.
11. VILAR, Pierre. *Catalunya dins l'Espanya Moderna.* Vol I Edit. 62, Barcelona 1987. pàg. 175-176.
12. PLANAS, Jordi. *Les Cambres agrícoles i l'intent de recomposició del món rural tradicional.* "Estudis d'Història Agrària" nº 12, Barcelona 1998. pàg. 111.
13. CAMINAL, Montserrat. *La fundació de l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre: els seus homes i les seves activitats (1851-1901)* "Recerques", pàg. 135.
14. RAMON, Josep M^a. *El sindicalisme agrari a la Segarra.* Edit Pagès, Lleida 1999, pàg. 91.
15. Josep Mª Ramon en l'obra citada ha po-

sat de manifest que la creació del sindicat agrícola de Cervera i sa comarca el 1918 va sorgir com a reacció a l'increment de l'intervencionisme estatal en les qüestions agrícoles, especialment les cerealícoles.

16. MAYAYO, Andreu. *El cooperativisme agrari: un moviment dual*. "Actituds polítiques i control social a la Catalunya de la Restauració (1875-1923)". Edit Virgili i Pagès, Lleida 1989. pàg. 209-232.
- GARRIDO, Samuel. *El cooperativisme segons l'Església. Els inicis del sindicalisme catòlic-agrari a Espanya*. "Recerques" nº 30. pàg. 81.
17. BALCELLS A., PUJOL E., SABATER J. *La Mancomunitat de Catalunya i l'autonomia*. Edit Proa, Barcelona 1996. pàg. 399-400.
18. GARRIDO, Samuel. *El cooperativisme segons l'Església. Els inicis del sindicalisme catòlic-agrari a Espanya*. pàg. 76.
19. PLANAS, Jordi. *Les Cambres agrícoles i l'intent de recomposició del món rural tradicional*. pàg. 126.
20. MAYAYO, Andreu. *El cooperativisme agrari: un moviment dual*. pàg. 217-220.
21. SINDICAT AGRÍCOLA DE SEO DE URGEL. *Historial de la Sociedad Cooperativa de Lechería de Seo de Urgel* 1928. pàg. 2-3.
22. MOLINÉ NICOLA, Domingo. *La Cooperación en el campo y una realidad cooperativa en el Urgellet*. Fondo de obras

- sociales. Barcelona 1952. pàg. 23-24
23. Josep Zulueta milità en el partit republicà d'Emilio Castelar i en el partit reformista de Melquiades Álvarez, fou diputat a corts pel districte de Vilafranca del Penedès. En l'àmbit agrari destacà per l'elaboració de nombrosos estudis tècnics, articles periodístics i obres de temàtica agrària.
24. GASCH, Sol; NISTAL, Jordi. *La cooperativa lletera del Cadí en el marc de les transformacions socio-econòmiques del Pirineu*. Salit, 1991. pàg. 82.
25. SINDICAT AGRÍCOLA DE SEO DE URGEL. *Historial de la Sociedad Cooperativa de Lechería de Seo de Urgel*. pàg. 2.
26. NISTAL REFART, Jordi. *L'estructura agrària i la propietat de la terra la segona meitat del segle XIX a l'Alt Urgell*. en "Papers de Recerca Històrica" Societat Andorrana de Ciències nº 5, 2008. pàg. 65-90.
27. MOLINÉ NICOLA, Domingo. *La Cooperación en el campo y una realidad cooperativa en el Urgellet*. Pàg. 15.
28. *Ibid.*, pàg. 16.
29. *Ibid.*, pàg. 92.
30. *Ibid.*, pàg. 18.
31. *Ibid.*, pàg. 19-20.
32. *Ibid.*, pàg. 17.
33. ADU. Arxiu Diocesà d'Urgell. Reales Ordenes y otros documentos. Document 51. 22 d'agost de 1918.
34. ADU. Reales Ordenes y otros documentos. Document 51. 13 de maig de 1918.

35. ADU. Reales Ordenes y otros documentos. Document 51. 13 de maig de 1918.
36. ADU. Boletín Oficial Eclesiástico del Obispado de Urgel. nº 9, 1 de maig de 1919, pàg. 107.
37. ADU. Boletín Oficial Eclesiástico del Obispado de Urgel. nº 9, 1 de maig de 1919, pàg. 105.
38. ADU. Boletín Oficial Eclesiástico del Obispado de Urgel. nº 9, 1 de maig de 1919, pàg. 106.
39. ADU. Reales Ordenes y otros documentos. Document 51. 20 de maig de 1918.
40. ADU. Boletín Oficial Eclesiástico del Obispado de Urgel. Año 63, nº 21, novembre de 1918.
41. ADU. Boletín Oficial Eclesiástico del Obispado de Urgel. nº16, 14 d'agost de 1919, pàg. 189.
42. ADU. Boletín Oficial Eclesiástico del Obispado de Urgel. nº19, 1 d'octubre de 1919, pàg. 222.
43. ADU. Reales Ordenes y otros documentos. Document 197. 28 de juliol de 1925.
44. GARRIDO, Samuel. *El cooperativisme segons l'Església. Els inicis del sindicalisme catòlic-agrari a Espanya* *El sindicalisme agrari a la Segarra*. pàg. 79.
45. RAMON, Josep M^e. *El sindicalisme agrari a la Segarra*. pàg. 185.

Jordi Nistal Refart
Historiador

llibre infantil juvenil còmics edicions de butxaca

petit Parcir

Carrasco i Formiguera, 16 ● 08242 Manresa
Tel. 93 873 74 34 ● www.petitparcir.com
petitparcir@petitparcir.com

EDICIONS SELECTES

LLIBRES PARCIR

Literatura • Idiomes • Llibre tècnic
Ciències socials • Ciències naturals
... i totes les novetats

Àngel Guimerà, 74 ■ 08241 Manresa
Tel. 93 873 38 82 ■ Fax 93 877 09 58
www.parcir.com ■ parcir@parcir.com

